
M.T. ҚОЖАҚАНОВА

А.ҚҰНАНБАЙҰЛЫНЫҢ “ЖІГІТТЕР, ОЙЫН АРЗАН, КҮЛКІ ҚЫМБАТ» ӨЛЕҢІНДІ АУДАРМАСЫ ХАҚЫНДА

Абай Құнанбайұлұның әр шығармасының өзі тұтас бір көркемдік құбылыс болып табылады. Оны сол қалпында, бүтін күйінде қабылдан түсіну қиын. Оны түсіну үшін алдымен оның жекеленген құрамдас бөліктегін түсіну қажет. Бүтіннің бөлшегін танымайынша бүтінді білу мүмкін болмайды. Сейте тұра бүтіннің бөлшегін түсіну үшін бүтіннің өзінің мәнін тануға тұра келеді. “Қызыл тілім буынсыз” – жалпы қазакта «қызыл тіл» деген тіркес көп қолданылады. Ал тілдің “буынсыз” деп сипатталуы ақынның өзіндік қолданысы. Абай “буынсыз тіл” деген тіркесті өзінің өлеңдерінде және аудармаларында бірнеше мәрте қолданған. Мысалы Онегиннің Татьянаға жауабында, “Тіл буынсыз, бой таза гүл” деген тармақты кездестіреміз. Жалпы тілде буын бола ма? Тілдің буынсыз болуын қалай түсінуге болады? Әрине, мұны тұра мағынасында қабылдай алмаймыз. Абай тілдің барлық құблыстарды сипаттап, бейнелей алатын ерекше әмбебап қасиетін бір ғана сөзбен аңғартады. Тілдің шашпаңдығын, өткірлігін, жан-жақтылығын, шексіздігін яғни тілдің бірнеше қасиетін “буынсыз” деген бір ұғымға сыйдырыған. Демек бұл сөздің мағыналық ауқымы үлкен, астары терең. Сондықтан аудармада бұл сөзге ерекше мән берілуі тиіс. Тілдің осы қасиетін ашатын ұғымның баламасын табу аудармашыға онай түспесі анық. Бірақ аудармашылар бұл ұғымға ерекше мән бермек түгілі оны аудармай қалдырып кеткен. Біздінше, бұл түпнұсқаның мәні мен салмағын мүлде әлсіретіп жіберген. Л.Озеров бұл тармақты былай аударады:

Но мой язык еще мне друг.

Л.Озеровтың аудармасын қазак тіліне кері аударсақ “бірақ менің тілім әлі менің досым” деген мағына туады. Түпнұсқада тілге берілген қасиет туралы айтылса Л.Озеровтың аудармасында тілді адам образына айналдырыған. Аудармада түпнұсқада жоқ ой орын алған. Аудармадағы “дос” бірлігі “буынсыз” деген анықтауыштың орнына қолдануға келмейді. Л.Озеров тармақты ақынның өз шығармашылық шеберлігі мен даралығы дәрежесінде аудара алмаған. “Буынсыз және дос” бір-бірінен алшақ, алыс ұғымдар қатарына жатады. Олар бірін-бірі алмастыра алмайды.

О.Шартсе ағылшын тіліне бұл тармақты мына ұлғіде аударады:

Yet Fate has endowed me with a facile tongue

Тармақты қазақ тіліне жолма-жол аударғанда мынадай мағына береді. “Жаратушы маған женілтілді берді”. Тілдің буынсыз болуы туралы ұғым бөлекте, женіл болуы бір бөлек. Қазақ тілінде тілі женілдеп – түсінуге, қабылдауға женіл тілді айтады. О.Шартсе қарапайым сөзбен беріп түпнұсқа дағымағына сыйнілдің көпқырлы қасиетін аша алмаған.

Ақын «Жігіттер, ойын арзан, күлкі қымбат» деген өлеңінде сұхбат құрудың ғанибеттілігін, тыңдаушылардың түрлі қасиеттері туралы баяндалған, ер жігіттерге – дос, әйел таңдауда жол көрсетіп ақыл береді.

Әдетте ауызекі сөйлеу тілінде ойын мен күлкі бір-бірінен ажыратылмай, екеуі өзара байланысты құбылыстар ретінде айтылады. Бірақ ақын өзінің өлеңінде ойын мен күлкінің бір-біріне қарама-қарсы қояды. Ақын осы екі құбылыстың айырмашылығын ашып, олардың әрқайсысының мәнін бір-біріне қарама-қарсы мағынадағы арзан және қымбат сөздерімен көрсетеді.

Жігіттер, ойын арзан, күлкі қымбат,
Екі түрлі нәрсе ғой сыр мен сымбат.
Арзан, жалған күлмейтін, шын күлерлік
Ер табылса жарайды, қылса сұхбат.

A.Гатовтың аударуында өлеңінде осы шумағы былай берілген:

Жигиты, дорог смех, не шутовство,
Несходны внешний вид и естество.
Но если кто то от души смеется.

То искренности верь, люби его.

“Шутовство”(сайқымазақтық) “ойын” сөзінің баламасы емес. Ақын күлкі мен ойынның айырмашылықтарын «арзан және қымбат» мағыналары бір-біріне қарама-қарсы сөздерімен көрсетуі бекер емес, сондықтан аудармашы «арзан» сөзін қалдырып кетпей аударуы қажет болатын. Тармақты қазақ тіліне кері аударсақ «ойын емес, күлкі қымбат» дегендей ұғым туады. Аудармада ойын мен күлкі, арзан мен қымбат арасы мүлде ажыратылмаган. Аудармашы ойын мен күлкінің қайсысы қымбат екенін айттып екі құбылысты салыстырып отырғандай эсер қалдырады.

Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде «сыр – әркімнің өзіне тән, өзгеге белгісіз құпия ойы» деген анықтама берген. Аудармада «естество» («табигат, мән») сөзінің мағынасы «сыр» сөзімен сәйкес келмейді. Орыс тіліндегі тармақты кері аударсақ «сыр мен сымбаттың ұқсас еместігі» туралы мағына туады. «Внешний вид и естество» «сыр мен сымбаттың» дұрыс аудармасы емес. Аудармашы негізгі мағынаны бергенімен, контекстегі мәнін аша алмаған, әрі пішінің де бере алмаған. Сондай-ақ түпнұсқадағы осы сөздерге тән эмоциялық мазмұн да әлсірейді. «Внешний вид» баламасы «сымбат» сөзінің жалпы мағынасын бергенімен көркем стильге жатпайды, тым бейтарап сөз. «Естество» мен «сыр» баламаларының мазмұны да, пішіні де мүлде бір-біріне жанаспайды. Ең болмағанда аудармашы «тайные чувство» деген мағынасы жуық сөздерді алуы керек еді. Ал, «естество» бұл шумақта ешқандай көркемдік те, танымдық та роль атқарып тұрған жоқ. Абайдың «сыр», «сымбат» сөздерінің әрқайсысында сол шумақтың контекстін тұындалап тұрған қосымша эмоциялық мағына бар, яғни осы шумақтағы басқа сөздердің мағыналары мен астасып, тереңдей түседі. Жоғарыда айттылғандай, аудармашылардың қай қайсысы да Абай өлеңдерінің поэтикалық контекстін тұындастырып ерекше мәнді, мазмұнды қолданыстарды өз дәрежесінде көркем етіп аудара алды дей алмаймыз.

Шумақтың кейінгі екі тармағын да бұдан гәрі дәл және көркем аударуға болар еді. Ақын күлкінің қымбат екендігі туралы ойын одан әрі жалғастырып, «арзан, жалған құлмейтін, шын құлерлік» ер туралы толғанады. Аудармашы ақынның ойын түсінбей, «егер біреу шынайы күлетін болса, оған сен, оны сүй» деп аударған. «Онымен сұхбат құру» және «оған сену, оны сую» екі түрлі ұғымды білдіреді. Осы өлеңдегі тағы бір маңызды жеке поэтикалық сарын – адаптациямен сұхбат құрудың ғажаптығы туралы ақынның ойы. «Арзан, жалған құлмейтін, шын құлерлік, Ер табылса жарайды, қылса сұхбат» осындай жеке поэтикалық сарындардан (ойын арзан, күлкі қымбат, сыр мен сымбат) бұкіл өлеңнің көркемдік тұтастығы тұындаиды. Аудармашы олардың бірін назардан тыс қалдырмауы тиіс, әйтпесе өлеңнің тұтастығы мен гармониясы бұзылады. Мұндай сарындардың бөліктерін алып тастау, қыскартып жіберу, бірін екіншісімен алмастырып жіберу өлеңнің композициясын, әуенін бұзады.

А.Гатов өлеңнің екінші шумағын аударуда айтартықтай жетістікке қол жеткізе алмаған. Соңғы тармақта ақынның ойын өзгертіп жіберген.

Кейбіреу тыңдар үйден шыққанынша,
Кейбіреу қояр көніл ұққанынша.
Сөз мәнісін білерлік кейбіреу бар,
Абайлар әрбір сөзді өз халінша.

А.Гатовтың аудармасы:

Один пропустит все мимо ушей,
Другой проникнет в смысл твоих речей.
Есть и такой, кто понимает слово,
Но истолкует к выгоде своей.

Өлең тармақтары сөз мәнісін білерлік адамның қасиеті туралы. Түпнұсқадан адамның үш түрлі қасиетін көреміз: «үйден шыққанша тыңдайтын»; «ұққанынша көніл қоятын»; «сөз мәнісін білерлік, әрбір сөзді өз халінше абылайтын». Ақын адамның мұндай қасиеттерін жақсы немесе жаман деп бөлмеген. Ал түпнұсқадағы негізгі ой адамның жоғарыда көрсетілген қасиеттерін жақсы немесе жаман деп көрсету емес. Әрбір сөзді абылап, өз халінше сөз мәнісін білерлік адам

аудармада сөз мәнісін білгенмен, әр сөзді өз пайдасына қарай пайдаланатын жағымсыз қасиетке ие болып шыға келген. Абай тыңдаушылардың ешқайсысын тыңдамайды, құлак аспайды деп отырған жоқ. Әрқайсыны шамасына қарай тыңдайды. Аудармада ақынның тыңдаушыларына берген қасиеттерінің ешқайсысы ашылмаған. Түпнұсқадағы ақынның сөз мәнісін білерлік, әрбір сөзді өз халынша танитын адамдары аудармада мулдем басқа типтегі адамдар болып шыға келген. Нәтижесінде өлеңнің мазмұны мен мағынасы өзгерген.

Абай өз өлеңдерінде заманның, замандастарының образына үнемі назар аударып отырған, түрлі мінездерін сипаттаған. Адам образын жасаудағы Абайдың бір тәсілі – қарама-қарсы сипаттағы әрекеттерді, қарама-қарсы мінез-құлықты қатарластыра сипаттау. Мысалы ақынның «Күшік асырап, ит еттім» өлеңінде осы тәсіл көрініс тапқан.

Өлеңнің мазмұны терең, ақын өлеңде өзінің ойын астарлап жеткізеді. Аудармашы түпнұсқадағы астарлы мағынаны аудармада дәл жеткізуге үлкен күш салуы қажет. Өлеңнің идеясы «сатқындық» туралы және ол қасиетті ақын екі түрлі образben бейнелеу арқылы оқырманды өлеңнің мағынасын ұғынуға жетелейді. Өлеңдегі образдардың (кушік, ит, мерген) астарында, өзегінде үлкен мән, терең мағына бар. Ақын өзі өмір сүрген қоғамдағы адамдарды осындай образды ой, ойлы сурет арқылы бейнелеп көрсетеді.

Күшік асырап, ит еттім,
Ол балтырымды канатты.
Біреуге мылтық үрреттім,
Ол мерген болды, мені атты.

Аудармашы А.Глоба бұл өлеңді былай аударады:

Я вырастил пса из щенка,
Он мне ногу раз прокусил.
Обучил я когда-то стрелка,
Он меня чуть не подстрелил.

Аудармашы алдыңғы екі тармақтың мағынасын белгілі бір дәрежеде жеткізе алған. "Қанатты" сөзіне «прокусил» (тістеді) дәл баламасы болмағанымен ақынның негізгі ойы сакталған. Өзге тілді оқырманның түсінігіне лайықтап аудармашының «қанатты» сөзін сөзбе-сөз аудармауы орынды. Соңғы екі тармақтың мазмұны өзгерген. Тармақтарды қазақ тіліне кері аударатын болсақ, мынадай мағына туады: “бір кездері мен атқышты үйретіп едім, ол мені атып жібере жаздады”. Түпнұсқада ой нақты айттылған, яғни оқиға болып өткен. Аудармада ондай нақтылық жоқ. Түп нұсқада «мені атты» деп нақты айттыса, аудармада «мені атып жібере жаздады» деп оқиғаның болмағандығы туралы ой тастайды. «Мені атты» мен «мені атып жібере жаздады» арасында үлкен айырмашылық бар. Түпнұсқадағы «атты», яғни оқиғаның болып өткендігі арқылы атқан адамның опасызыдығы, сатқындығы туралы акпарат да беріліп тұр. Соңдықтан бұл сөздің мезгілдік деңгейін өзгертпей аударудың маңызы жоғары.

А.Жовтистің аудармасы:

Собаку я выкормил из щенка,
-И зубы ее испытал.
Меткости я обучил стрелка –
И сам мишенью стал.

Түпнұсқадағы «Ол балтырымды қанатты» деген тармақтың мағынасын аудармадағы «и зубы ее испытал» толық жеткізіп тұрған жоқ. Аудармадағы «зубы» басы артықсөз. Бұл шумақтың қазақ тіліндегі мағынасы «оның тісін байқадым» болып шығады. Түпнұсқадағы ақынның көніл-күйі аудармада көрініс таптаған. Түпнұсқада ақынға ауыр тигені денесінің жарасы емес, жүрек жарасы. Сол толғаныс пен күйзеліс аудармада сезілмейді. Өлеңнің соңғы тармақының аударылу дәрежесі де осындай. Онда мергеннің атқандығы туралы акпарат аудармада жоқ, ақынның ойының негізгі

түйіні осы ой. «И сам мишеню стал» сөзбесөз «өзім нысанага айналдым» болып аударылады. Нақты болған жағдай аудармада жоқ, демек тұпнұсқадағы мазмұн өзгерген. Аудармашы мәтіннің астарындағы мағынаны ашпаған.

Ә.Қодардың аудармасына назар аударайық:

Щенка, обучая, я вырастил в пса,
Меня укусил он мгновенно.
Кого-то стрелять научил я и сам
Стал первою жертвой мергена.

Аудармашының өзінің тараپынан қосқан сөздері тұпнұсқаның мағынасына кері эсерін тигізген. Мысалы «Күшік асырап ит еттім» яғни мұндағы «ит ету» күшікті өсіргендігі оның ит болғандығы туралы болып отыр. Ә.Қодар «вырастил», «обучил» деп қатарынан екі сөзді қолдануы аудармашының сапасын арттырып тұрған жоқ. Керісінше өлеңнің пішінінің, синтаксистік құрылымының өзгеруіне алып келген. Екінші тармақта «ол мені әп-сэтте тістеп алды» деген ойды ұсынады. Аудармашы «мгновенно» сөзін тармактарды үйқастыру үшін қосқан. Бірақ аудармада мезгілді нақтылаудың маңызы жоқ. Аудармашы сонғы тармақты «мергеннің бірінші құрбаны болдым» деп аударады. Аудармада тұпнұсқаның негізгі ойы мергеннің өзінің ұстазына қолы барып атқандығында болып отыр. Өлеңді орыс тіліне аударған үш аудармашының ішінде А.Жовтис тұпнұсқаның жалпы мағынасын сақтайды, Ә.Қодардың да аудармасын сәтсіз шықкан деп айта алмаймыз, тек аудармада еркіндікке көп жол береді. Екі аудармашының сапасымен салыстырғанда А.Глобаның аудармасының деңгейі төмен.

ӘДЕБІЕТ

1. Кунанбаев А. Избранное /Пер с каз и комментарии А.Кодара. – Алматы: Ана тілі, 1996.
2. Абай (Ибраһим) Құнанбаев. Шығармаларының екі томдық толық жинағы.– Алматы, 2002. – I т.
3. Абай. Тридцать семь стихотворений./Сост и пер М.Адибаева. – Алматы: Дом Печати Эдельвейс, 2006.
4. Абай Кунанбаев. Избранное: Пер.с каз. /Сост. М.Магауина, вступит.Статья М.Аузэрова, послесл. М.Каратеева. – М.: Художественная литература, 1981.
5. Abai. Poems. /Designed by Victor Chistyakov. - Moscow, 1971.
6. Казақ тілінің түсіндірме сөздігі / Жалпы редакциясын басқарған Т.Жапузақов.- Алматы: Даік-Пресс, 2008.
- 7 Сыздықова Р.Ф., Хусайн К.Ш. Қазақша-орысша сөздік. Алматы: Даік Пресс, 2008.

Резюме

В данной статье рассматривается перевод стихотворения А.Кунанбаева “Жігіттер, ойын арзан күлкі қымбат” на русский язык.

Summary

This article is devoted to the translation of A.Kunanbayev's poem “Жігіттер ойын арзан күлкі қымбат” into Russian language.